

Miloš Đurđević

Mit kao metafora

Skica jednog čitanja Eliadea

Jedna od osnovnih poteškoća s kojom se susrećemo čitajući knjige Mircea Eliadea zacijelo bi mogla biti ona koja proizlazi iz njegovog osobitog pristupa istraživanju i tumačenju različitih mitskih odnosno religijskih tradicija. Njegovo djelo izmiče striktnijem određenju¹ ne samo poradi brojnih nedoumica o stvarnoj kvaliteti², bolje rečeno vjerodostojnosti rezultata njegovih istraživanja³, već i stoga što je njegova osobita metoda pisanja prožeta disparatnim pristupima: onim koji proizlazi iz njegova književnog rada⁴ i onim kojim se služi u svojim akademskim radovima iz područja povijesti religija.⁵ Eliade je i sam često komentirao svoju »dvojnu poziciju« prozaika i znanstvenika. Jednom bi naglašavao njihovu razdvojenost i autonomnost, a drugi bi put isticao kako su njegove književne i znanstvene preokupacije komplementarne i kao takve neophodne za postizanje »duhovne ravnoteže«. Za njega je riječ o separatnim, ali isto tako i međusobno ovisnim dijelovima istovjetne univerzalne kulturalne kreativnosti.⁶

Ta osobita, radikalna kreativnost⁷ kod Eliadea funkcionira kao interpretativna metoda koju je nazvao »kreativnom hermeneutikom«. Samom terminu

1 Usp. Irena R. Makaryk 1993: s. 306 - 307.

2 »Nekritička priroda većine njegovih radova može se ilustrirati njegovom pretpostavkom da su australijski urođenici kao i Mezopotamci najvjerojatnije posjedovali određene koncepte 'bića', 'ne-bića', 'stvarnosti' i 'postanka' čak i ako za njih nisu imali odgovarajuće riječi.« (G.S. Kirk: *Myth its Meaning and Function in Ancient and Other Cultures*; UCP, Los Angeles, 1971, s. 255 f.)

3 Usp. Ivan Strenski 1987: s. 70.

4 Upitan kako je pisao svoja »znanstvena« djela Eliade je navodno odgovorio: »Intuitivno, na isti način na koji sam pisao svoje romane.« (Strenski 1987: s. 70.)

5 Strenski navodi stajalište povjesničara Geoffreya Kirka koji jednostavno otpisuje Eliadea kao »repetitivnog« smatrajući da Eliade izvodi čudnovate književne vradžbine nad svojim čitateljima. (Strenski 1987: s. 109.)

6 Makaryk 1993: s. 307.

7 Strenski 1987: s. 120 i d.

»hermeneutika« Eliade daje specifično značenje izvodeći ga iz spisa talijanskih renesansnih »hermetičara« pa u tom kontekstu »hermeneutika« ima okultni, štoviše i magijski prizvuk jer se dovodi u vezu sa različitim prakticiranjima kulta boga Hermesa odnosno Hermesa Trismegistusa. Eliade želi zadržati ona značenja »hermeneutike« koja upućuju na određeno božansko umijeće Hermesa: boga trgovine, domišljatosti, lukavstva i lopovluka, glasnika bogova, zaštitnika putnika i skitnica.⁸ Kao metoda ona se uvelike oslanja na njegovo shvaćanje književnosti čija se zadaća tako sastoji u tome da neprestano uzdrma zdravorazumsku egzistenciju odnosno da revolucionira, u nadrealističkom smislu, profani svijeta i pripadajuće uskogrudno, sekularno svakodnevlje. Drugim riječima, »kreativna hermeneutika« trebala bi nam otkriti ono čudesno, sveto, u nečem običnom, svakodnevnom, profanom.

Međutim za Eliadea književnost nije u potpunosti samosvojna, autonomna kulturna djelatnost. Nad njom, kao i nad ostalim područjima kulture, nadvija se sjena neke druge, odvojene realnosti. Ta druga realnost, vremenski pozicionirana in illo tempore, negdje daleko iza sadašnjeg vremena, uživa apsolutni privilegij: njezina manifestacija u obličju svetog ontološki utemeljuje svijet.⁹ Ontološki primat svetog bitno određuje značenja i strukturu mita. Mit kod Eliadea uglavnom zadržava uobičajeno značenje priče, invencije, fikcije o nadnaravnim, svetim bićima s tom razlikom da mit, u jednako tako udaljenim, izmještenim arhaičnim društvima, pretendira na apsolutnu istinitost.¹⁰ Vremenska i prostorna distanca kao bitna konstituenta tih društava zadržana je i onda kada Eliade upućuje na nama suvremena tradicionalna društva. Bilo da je riječ o ruralnim zajednicama jugoistočne Europe – tu Eliade najčešće aludira na vjerovanja i način života rumunjskih seljaka – ili pak o arhaičnim zajednicama srednje i istočne Azije i Polinezije.

Struktura mita u arhaičnim društvima određena je tako da je na svakom koraku ostavljeno prazno mjesto koje se popunjava manifestacijom odnosno upadom¹¹ supstance svetog iz one druge realnosti. Mit tako prenosi povijest

8 Eliade vjeruje da je »kreativna hermeneutika« isto tako i duhovna tehnika koja nam može poslužiti da stupimo u kontakt s našom »arhaičnom« prirodom. Usp. Strenski 1987: s. 126.

9 Usp. Mircea Eliade 1959: s. 21, kao i Eliade 1970: s. 10, s. 20.

10 Eliade 1970: s. 5. Mit se smatra svetom pričom, a time i »istinitom pričom« jer se uvijek odnosi na stvarnost. Ibid.: s. 10.

11 Mit opisuje različite, ponekad i dramatične upade svetog u svijet (...) Upadi ispričani mitom utemeljuju svijet kao realnost (...) Reći da je nešto nastalo znači otkriti upad svetog u svijet, a sveto je posljednji uzrok cjelokupne realne egzistencije. Eliade 1957: s. 97.

djela nadnaravnih bića, a istinitost te povijesti mit potvrđuje time što se referira na stvarnost. Mit je po svojoj naravi dinamičan odnosno uvijek se odnosi na određeno »stvaranje«: govori o tome kako je nešto započelo postojati odnosno kako je nastao život, neka društvena ustanova, određeni način rada. Dakle u mitu je sadržan postanak svakog značajnog ljudskog čina. To znači da se upućivanjem u mit spoznaje »izvor«, bit neke stvari, a tada se njome može ovladati i nadalje rukovati po vlastitom nahođenju. Operacionalizacija spoznaje mita postiže se posebnim »proživljavanjem« potaknutim ritualom. U tom proživljavanju svaki je učesnik obuzet svetom, zanosnom snagom događaja kojih se tada prisjeća iznova ih oživljavajući.¹²

Strenski smatra¹³ da se u Eliadeovoj interpretaciji mita mogu razlučiti dvije dimenzije: spekulativna odnosno ontološka i egzistencijalna. Stvaranje kao ključ razumijevanja mita tu zauzima povlašeno mjesto, a temporalni i ontološki primat te ekskluzivne aktivnosti daje joj legitimitet za ključnu poziciju na ljestvici vrijednosti određenog arhaičnog društva. Priča o Stvaranju za Eliadea je univerzalni primjer i model za svaku priču koju bismo htjeli nazvati mitom. Prijelaz od ontološkog i temporalnog prvenstva priče o Stvaranju prema drugim srodnim pričama Eliade postiže uvođenjem egzistencijalnog elementa.¹⁴ U sferi egzistencijalnog svako stvaranje ima poseban značaj¹⁵ pa je stoga mitologiju kao usustavljen skup svetih priča moguće interpretirati kao »ontofaniju«. To su priče u kojima nam se bogovi otkrivaju u trenutku stvaranja svijeta, a upravo ih ta jednokratna akcija neograničenog roka upotrebe izdvaja kao najvažniji model dostupan ljudima. Funkcija mita se stoga može odrediti dvojako: mit ispunjava egzistencijalnu ljudsku potrebu za kozmičkom, ontološkom orijentacijom.

Prazno mjesto u središtu koncepta mita rezervirano je za posebne, svete sadržaje koje nam priča mita prenosi poradi ontološkog zasnivanja realnosti. Postojeći svijet tek je kopija paradigmatškog univerzuma stvorenog i okupiranog od strane bogova, pa iako je riječ o sekundarnom proizvodu u njemu se ipak nalazi svetost božjeg djela.¹⁶ Čini se da je za Eliadea sveta,

¹² Usp. *Eliade 1970*: s. 20-21.

¹³ *Strenski 1987*: s. 73-74.

¹⁴ *Mit je paradigma za svaki značajni ljudski čin. Usp. Eliade 1970*: s. 20-21.

¹⁵ *Sve što čovjek čini na neki način ponavlja »stvoreno« par excellence, arhetipsku gestu Boga stvoritelja: stvaranje Svijeta (...) Kozmogonijski mit u tradicionalnim društvima model je za svaku vrst stvaranja: rođenje djeteta, utvrđivanje uzdrmanog vojnog položaja, za psihičku ravnotežu poljuljanu melankolijom i očajem, u slučaju smrti i za stimuliranje pjesničke inspiracije. (Usp. Eliade 1970*: s. 31-33; *Eliade 1957*: s. 82.)

¹⁶ *Eliade 1957*: s. 34.

onostrana supstanca ovog svijeta, po svom određenju averbalna.¹⁷ Naime jezik može samo indirektno, naivno izraziti navlastito iskustvo svetoga¹⁸ služeći se analoškom terminologijom,¹⁹ a taj je vokabular ograničen jer sve što je s one strane ljudskog prirodnog iskustva jezik može samo sugerirati u izrazima preuzetim iz prirodnog iskustva. Pristup mitu, odnosno svetom po kojem je ta priča različita od bajke ili neke druge priče, stoga je nužno uvjetovan početnom metaforizacijom.

Ako je svijet zasnovan manifestacijom svetog, koje nam pak u jeziku mita neprestano izmiče jer se radi o iskustvu drugačije vrste, onom do kojeg jezik ne dopire, onda se može reći da je ljudsko shvaćanje svijeta metaforično u smislu da gotovo u potpunosti organizira određeno shvaćanje stvarnosti. Ovdje bih se pozvao na tezu Lakoffa i Johnsona da je »bit metafore razumijevanje i doživljavanje jedne vrste stvari u terminima druge.«²⁰ Bitna neizrecivost svetog ne diskvalifira ga u posljedičnom konstituiranju svijeta, pripadajućih odnosa i djelovanja. Impregnirajući važne egzistencijalne situacije potrebnim smislom sveto funkcionira kao konvencionalna metafora koja definira ono što se smatra realnim upućujući na korelacije iz postojećeg iskustva. Sveto kao metafora ne smjera strukturiranju jednog termina pomoću drugog nego je postavljeno u svrhu organiziranja cjelokupnog konceptualnog sustava tako da unutar njega uređuje odnose.

Hijerofanija, manifestacija svetog, otkriva apsolutno fiksiranu točku, centar spram kojeg se određuju granice i uspostavlja red u svijetu.²¹ Fokalna točka svijeta, axis mundi, postaje hijerarhijski vrh, organizacijski princip predhodno rasutih elemenata. Na taj način metafora svetog kreira određenu realnost i postaje vrsta napatka za buduće djelovanje. Takvo djelovanje s druge strane osnažuje metaforu u koheriranju iskustva te se može reći da je metafora svetog doista samoispunjavajuće proročanstvo.²²

17 Strenski smatra da se Eliadeovo shvaćanje religije kao autonomne forme življenja zasnovane na autonomnoj formi iskustva nastavlja na neokantijansko učenje Rudolfa Otta. Religija se onda bavi »svetim« odnosno iskustvom »svetog« kao što se etika bavi »dobrom« odnosno estetika »lijepim«. (Usp. Strenski 1987: s. 113.)

18 Budući da je ta kategorija /numinozno-nadnaravno raspoloženje čuvstva/sasvim sui generis, tako je, kao i svaka izvorna i temeljna datost neodrediva u strogom smislu, već je samo ispitiva. Usp. Rudolf Otto: Sveto, prev. Vladimir Premec, 1983.

19 Usp. Eliade 1957: s. 10.

20 George Lakoff and Mark Johnson 1980: s. 5.

21 Eliade 1957: s. 21 i d.

22 Lakoff and Johnson 1980: s. 156.

Nijedna metafora nije razumljiva niti se može adekvatno predočiti neovisno o njenoj iskustvenoj osnovi.²³ Premda se ta teza odnosi na funkcioniranje prirodnog, svakodnevnog jezika, odnosno ukazuje na neka osnovna svojstva ljudskog mišljenja u kojem sve što je udaljeno, manje blisko, biva metaforizirano pomoću bližih, neposrednijih relacija, smatram da je se može primijeniti i na Eliadeovu interpretaciju svetog tj. mita.²⁴ Iskustvena osnova svetog izmještena je in illo tempore i stoga nam je dostupna tek posredovanjem mita kao svojevrsne sinegdohe ili kao sakramenta imaginacije koji prenosi slušatelja u vrijeme apsolutnih početaka. Uporaba mita omogućava sudjelovanje u drugoj, svetoj realnosti te je njegovim posredovanjem krunska, apsolutna kreacija metaforički konceptualizirana kao načelno nepotrošiva supstanca. Supstancu, metaforiziranu aktivnost, predstavljamo tako da je na neki način omeđimo čime joj pridajemo svojstva posude odnosno ograđenog prostora. Takav prostor je – onda posvećen – bilo da je riječ o hramu, gradu ili nekoj građevini – jer participira u prvotnom iskustvu svetog prostora.²⁵

Univerzum kao cjelinu Eliade na više mjesta uspoređuje s organizmom koji je istodobno realan, živući i svet.²⁶ Personifikacijom, najočiglednijom ontološkom metaforom²⁷, nešto neograničeno, bezvremeno, neljudsko, predstavljeno je u fizičkom, konačnom, ljudskom obličju. Slično je i kod otkrivanja koncepta transcendentnog pomoću atributa neba kao negativne granice prostora, ili kod koncepta vječnog obnavljanja gdje se jedan entitet, primjerice životni ciklus drveta, upotrebljava metonimijski za shvaćanje apstraktne naravi drugog entiteta.

Eliade nadalje smatra da se život arhaičnog čovjeka odvija na dvije razine: prva je ljudska, svakodnevna egzistencija, a istodobno se može sudjelovati u onostranom životu univerzuma i bogova. Ono što učvršćuje i osmišljava tu naročitu vezu jesu homologije između čovjeka odnosno ljudskog tijela i univerzuma: žena se često prisposobljuje sa zemljom, oko sa suncem, lubanja sa punim mjesecom, krovom ili svetištem, kosti sa stijenama, kosa sa travom i sl.²⁸ Dakle, uvođenje teze o razdvojenim sferama življenja

23 Lakoff and Johnson 1980: s. 19.

24 Eliade smatra da se pjesnički, dakle religijski odnosno mitski jezik, i utilitarni jezik svakodnevlja razlikuju po suštinskim određenjima. (Usp. Eliade 1957: s. 16.)

25 Usp. Eliade 1957: s. 58.

26 Usp. Eliade 1957: s. 117.

27 Ontološke metafore po Lakoffu i Johnsonu su način shvaćanja događaja, aktivnosti, emocija i ideja kao da su entiteti i supstance. Op.cit.: s. 25.

28 Usp. Eliade 1957: s. 167.

omogućeno je metaforičkim strukturiranjem određenih koncepata na osnovu čega se nadalje koherira određeno shvaćanje mita.

Čitanje radova Mircea Eliadea koliko god bilo fascinantno po bogatstvu obrađenog odnosno tek ovlaš spomenutog materijala o mitovima i opsegu značenja svetog – a smisao potpunog nam je, kako po Eliadeu u našem vremenu stvari stoje, uvelike okrnjeno posvemašnjom profanizacijom modernog svakodnevlja – gotovo u jednakoj mjeri može pobuditi osjećaj iznevjerenog očekivanja. Problem nije samo u njegovoj notornoj sklonosti ponavljanjima ili pak u tome što, primjerice, koncept »prvotnog vremena« prikazuje kao funkciju gotovo svih mitova čime njegovo značenje i svrha postaju posve neulovljivi. Za manje zahtjevno čitanje jednako tako niti njegovo akademski netipično vjerovanje u to da mitovi doista posjeduju univerzalnu, svim kulturama zajedničku funkciju, te da su nastali u okrilju specifičnih, ezoteričnih iskustava, ne mora predstavljati veću poteškoću.

Međutim, čini se da je »sir James Frazer našeg doba« svojim čitateljima ostavio samo niz aluzija o tome kako mit može organizirati ili oblikovati stvarnost. Za njegovu metodu interpretacije mitova doista se može reći da je literarna po tome što je za njega sve načelno spojivo sa svime, odnosno on se ne ustručava potražiti željeni smisao i tamo gdje ga najvjerojatnije nema. Ono što pri tome može izbiti u prvi plan jesu neka svojstva jezika i mišljenja iz prokazane sfere svakodnevlja. Tezu o metaforičkoj organizaciji prirodnog jezika i metaforičkom strukturiranju našeg iskustva kao osnovnom načinu definiranja onoga što smatramo realnim moguće je primijeniti i na Eliadeovo razmatranje mita. Problem je u tome što se tada posve gubi specifika ne-

kog drugog iskustva, onog za koje Eliade ustrajno tvrdi da je doista realno i istinito. Drugim riječima, intuicija o značenjima i strukturi drugačijeg iskustva tada se vrlo brzo po sklapanju korica knjige može posve rasplinuti.

L I T E R A T U R A:

Eliade, Mircea. 1959: *The Sacred and the Profane*; A Harvest Book, New York.

Eliade, Mircea. 1970: *Mit i zbilja*; MH, Zagreb.

Strenski, Ivan. 1987: *Four Theories of Myth in Twentieth-century History – Cassirer, Eliade, Lévi-Strauss and Malinowski*; Macmillan, London.

Lakoff, George and Mark Johnson. 1980: *Metaphors We Live By*; The University of Chicago Press; Chicago and London.

Makaryk, Irena R., ur. 1993: *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*; University of Toronto Press, Toronto Buffalo London.

Otto, Rudolf. 1983: *Sвето*, prev. V. Premec; Veselin Masleša, Sarajevo.